

MINA ĐIKANOVIĆ¹

Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

SLOBODA KAO OSNOVNO NAČELO

Sažetak: Autor nastoji da rasvetli bit Fihteovog zasnivanja filozofije kao filozofije slobode. Pokazuje se da je utemeljenje filozofije na *Tathandlung*-u odgovarajući put da se čitava filozofija postavi ne samo kao slobodna i ne samo kao sistemska i stroga znanost, već upravo kao sistem slobode.

Ključne reči: Fihte, sloboda, načelo, znanost, *Tathandlung*, *Wissenschaftslehre*

Fihte vlastitu filozofiju naziva *Wissenschaftslehre*. Potreba da se izbegne – metafizičkom tradicijom opterećeni – termin „filozofija“ pokazuje se već kod Kanta, koji nastoji da novum pristupa tradicionalnim problemima filozofije legitimira nazivanjem vlastite filozofije kritikom. Srodna namera navodi Fihtea da svoj filozofski projekat nazove naukom o znanosti (učnjem o nauci). Nije, stoga, „nauka“ od Fihteovog vremena naziv za metafiziku², već naziv za filozofsko mišljenje koje bitno prevazilazi metafizički horizont postavljanja pitanja. Kao i Kant, Fihte smatra da se filozofija još uvek nije uzdigla do ranga evidentne znanosti. Nužnost tog uzdizanja je neupitna, za razliku od samog pojma znanosti: „Filozofija je znanost; – o tome su svi opisi filozofije saglasni onoliko koliko su u određenju *objekta* ove znanosti podeljeni“³. Po Fihteovom sudu, ova podeljenost rezultat je nedovoljne razvijenosti samog pojma znanosti. U pojmu znanosti mora ležati to da ona treba da bude celina te se postavlja pitanje kako je moguće da mnoštvo različitih stavova čini jednu znanost kao celinu – puko sastavljanje delova ne

1 E-mail adresa autora: mina.djikanovic@ff.uns.ac.rs

2 Up. Hajdeger, M., „Onto-teo-loško ustrojstvo metafizike“ u *Mišljenje i pevanje*, Nolit, Beograd 1982., str. 66.

3 Fichte, J.G., *Über den Begriff der Wissenschaftslehre oder der sogenannten Philosophie*, Johann Gottlieb Fichtes sämtliche Werke. Band 1, Berlin 1845/1846s., S. 38; Fihte, J.G., *Učenje o nauci*, BIGZ, Beograd 1976., str. 11.

može stvoriti nešto što već ne postoji u nekom delu, odnosno, agregat delova ne stvara celinu kao novi kvalitet⁴. Ako ni jedan od povezanih stavova ne bi bio izvestan, ne bi to mogla biti ni celina nastala povezivanjem. To znači da bi *barem jedan stav* (wenigstens Ein Satz) morao biti izvestan, kako bi „predao“ vlastitu izvesnost drugim stavovima te bi na osnovu *jednake izvesnosti* stavova koji je čine i sama znanost bila *jedna* znanost. Mora, dakle, postojati jedan „izvorno“ izvestan stav, tj. takav koji je izvestan sam po sebi, pre bilo kakvog povezivanja. Egzistencija takvog stava uslov je mogućnosti same znanosti, jer je on ono što garantuje celovitost celine. S druge strane, „barem jedan stav“ zapravo je *isključivo* jedan i samo jedan stav. Više nezavisnih stavova ne bi mogli biti povezani. Oni bi pripadali različitim celinama i ne bi mogli uspostaviti međusobnu povezanost, budući da je osnovni princip znanosti kao celine taj da postoji jedan izvestan stav iz koga svi drugi crpe vlastitu izvesnost. Jedinstveni stav na kome počiva svaka znanost naziva se načelom (Grundsatz). Pitanje o utemeljenju izvesnosti načela identično je Kantovom pitanju o tome kako je moguća metafizika kao stroga nauka⁵. Po Kantovom sudu, odgovor na to pitanje daje *kritika*. Fihte smatra da odgovor valja tražiti u nekoj znanosti o znanosti uopšte (Wissenschaft von der Wissenschaft überhaupt)⁶. Takva znanost mogla bi biti filozofija, koja bi odbacila svoje staro ime i uzela naziv „znanost“ (Wissenschaft) ili „nauka o znanosti“ (Wissenschaftslehre)⁷.

4 To je aristotelovski stav (*Celina je prvotnija od dela*), koji će imati centralnu poziciju i u Hegelovoj filozofiji (*Das Wahre ist das Ganze*).

5 Premda Adorno s pravom primećuje da „kantovski sistem transcendentalne filozofije – a ovde govorim o Kantovoj filozofiji kao celini – ne nastoji da izvede sve iz nekog vrhovnog principa, kako je to Fihte učinio u vrlo strogom smislu“ (Adorno, T., *Problems of Moral Philosophy*, Stanford University Press 2000., p. 96).

6 Šeling navodi da „nije moguće da učenje o znanosti postavi jedan apsolutni princip“ jer ono treba da sadrži kanon za sve principe i sisteme (Schelling, *Philosophische Briefe über Dogmatismus und Kriticismus*, Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, *Sämmtliche Werke*, Hrsg. K.F.A. Schelling, I Abtheilung Bde. 1-10, II Abtheilung Bde. 1-4, J.G. Cotta Verlag, Stuttgart und Augsburg, 1856-61., I, 1, SS. 304-305).

7 Fihte smatra da bi nacija koja takvu znanost uspe da pronade imala pravo da joj nadene i ime, otuda neobična kovanica. Iako je filozofija univerzalna, njena je terminologija nacionalna, a potpuno određivanje terminologije ne može se dogoditi pre no što sam sistem uma bude dovršen. S obzirom na navedeno, on svaku terminologiju smatra provizornom sve dok se ne uspostavi jedna opštevažeća (Up. Fihte, J.G., *Učenje o nauci*, str. 16, fusnota). U *Osnovi celokupne nauke o znanosti* Fihte pak navodi da je nastojao da izbegava stalnu terminologiju koliko je god moguće, dodajući da je to „najudobnije sredstvo za cjeplidlake da svakom sistemu oduzmu njegov duh i da ga pretvore u suh kostur“ (Fichte, J.G., *Osnova cjelokupne nauke o znanosti*, Naprijed, Zagreb 1974., str. 37).

Potruga za načelom nije uslovljena spoljašnjim razlozima. Još manje je ona Fihteovoj filozofiji nešto *akcidentalno*. Naprotiv: i ideja o filozofiji kao evidentnoj znanosti i predlog da se filozofija preimenuje počivaju na istom temeljnom zahtevu, koji najdublje određuje bit filozofije nemačkog idealizma. Taj zahtev postavlja sama *sloboda*. Svi dotadašnji metafizički sistemi bili su sistemi nužnosti. Sada je potrebno da se izgradi sistem slobode. Dakako, sama ideja „sistema slobode“ skriva u sebi protivrečje konačnog i beskonačnog. Razrešenje tog protivrečja osnovni je zadatak nemačkog idealizma uopšte⁸.

Osnovno načelo nauke o znanosti posredno je načelo i svih drugih znanosti. Na njemu se zasniva znanje uopšte, ali ono se ne zasniva ni na kakvom znanju. Osnovni stav je apsolutno izvestan: „On je izvestan, *jer* je izvestan“⁹. Apsolutno prvo načelo se i ne može postaviti drugačije do tautološki – svaka predikacija nužno bi podrazumevala uslovljenost. Otuda je stav identiteta nužni početak filozofskog sistema. Stav identiteta je misaono dobro filozofije od njenih prvih koraka. Fihte će, međutim, nastojati da ovaj identitet *postavi*, a ne *pretpostavi*. U tom postavljanju se identitet mora pokazati kao ono apsolutno slobodno, što je u isto vreme ono apsolutno izvesno: jedino na taj način se može ostvariti nešto poput sistema slobode.

U osnovnom načelu su sadržina i forma apsolutno međusobno uslovljeni – njegova forma određuje njegovu sadržinu, a sadržina formu. Ako bi mogla postojati još neka načela nauke o znanosti, ona bi morala biti delimično apsolutna, a delimično uslovljena prvim i najvišim načelom. To onda znači da bi moglo postojati jedno načelo čija je sadržina neuslovljena, ali mu formu uslovljava prvo načelo. Takođe, moglo bi postojati i načelo čija je forma neuslovljena, a sadržina uslovljena¹⁰. *Wissenschaftslehre*, tako, ima *tri* osnovna načela, od kojih je samo prvo apsolutno izvesno i nezavisno.

Prvo načelo mora biti neupitno i takvo da se njegova izvesnost ne može dovesti u vezu bilo s kakvim uslovom. Ono se ne može dokazati ili odrediti jer je apsolutno prvo i potpuno neuslovljeno. Prvo načelo treba da izrazi onaj princip koji *utemeljuje svest*. Traženi princip može biti jedino aktivan, tj. takav da samog sebe iznova proizvodi i uspostavlja. Kao takav, on je potpuna udelovljenost, čista *energeia*. Bestemeljni temelj Fihte naziva delotvornom

8 U nacrtu jednog pisma (Bagesenu, s proleća 1795. godine), Fihte je sam naveo da je njegov sistem prvi sistem slobode, koji je čoveka oslobodio okova stvari po sebi, isto onako kako je Francuska oslobodila čoveka spoljašnjih okova.

9 „Er ist gewiss, weil er gewiss ist“ (Fichte, *Über den Begriff der Wissenschaftslehre oder der sogenannten Philosophie*, S. 47).

10 Fihte, J.G., *Učenje o nauci*, str. 19.

radnjom – *Tathandlung*¹¹. Prvo načelo je izraz ove delotvorne radnje kao one koja je potpuno neuslovljena, a u isto vreme čini uslov svakog mogućeg saznanja, iskustva, svesti uopšte. Dakle, prvo načelo je princip samosvesti ili – bolje – samoosveščivanja, budući da osnovna intencija termina „*Tathandlung*“ upućuje na stalnu procesualnost. To je proces kojim samosvest uvek iznova utemeljuje svest. Već ta aktivna, tj. praktička bit svesti onemogućuje započinjanje činjenicom¹². Sloboda u ontološkoj dimenziji tvori slobodu antropološke dimenzije koja je u biti praktička sloboda. Pojam samosvesti u isto vreme je ontološki, antropološki i – pre svega – praktički pojam. Ovo otuda što samo praktičko više nije shvaćeno kao tek jedna regija zbiljnosti, već kao *sama zbiljnost*.

Premda je potraga za prvim načelom rodno mesto same filozofije, fihtevski nagovor na istraživanje *arhe*-a po svojoj je biti *par excellence* modernan. Ne misli se tu samo na očito subjektivistički karakter tog istraživanja, već prevashodno na duh filozofije Novog veka. Dekartovo *Cogito, ergo sum* – uprkos dekartovskom dualizmu – otvorilo je mogućnost da se duh postavi kao osnov svega i, što je od ključnog značaja, kao osnov vlastite duhovnosti. Kroz čitavu je povest filozofije ono duhovno – premda shvatano kao uzvišeno, sveto, vrednije od materijalnog etc. – ipak trpelo od merodavnosti i upućenosti na ono ne-duhovno i bivalo razumevano samo kroz korelaciju s njim. Dekartovsko svođenje svega na samosvest konačno je omogućilo da se kao osnova predmetne svesti postavi samosvest. To bi se, bez većih ograda, moglo označiti kao najznačajnije postignuće novovekovne filozofije. Fihte nastavlja ovu modernu potragu za *arhe*-om dajući joj smer koji je skicirao Kant svojom postavkom o primatu praktičkog uma: osnova svesti kao osnove svega jeste samosvest, a samosvest je bitno praktička kategorija¹³. Otuda i *Tathandlung* kao udaljavanje od teorijskog horizonta koje već nagoveštava mogućnost docnijeg Marksovog pomeranja ka poiesisu.

11 Fichte, J.G., *Osnova cjelokupne nauke o znanosti*, str. 41; Fichte, J.G., *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre*, SW, Bd.1, S. 91. „*Tathandlung*“ kao direktna suprotnost Rajnholdovom „*Tatsache*“ (Up. Hartmann, N., *Die Philosophie des Deutschen Idealismus*, Walter de Gruyter, Berlin 1960, S. 46).

12 Up. Hartmann, N., loc.cit.

13 Po Ameriksovom sudu, Fihteova „osnovna strategija treba da bude shvaćena kao stvar pokušaja da se Rajnholdov problem reši oslanjanjem – ponovo s nekim podsticajima iz formulacija nadenih u Kantovom delu – na radikalni princip ‘primata praktičkog’“ (Ameriks, K., “The Practical foundation of Philosophy in Kant, Fichte, and After” in *The Reception of Kant’s Critical Philosophy. Fichte, Schelling, and Hegel* (ed. Sally Sedgwick), Cambridge University Press 2000., p. 111).

Prvo načelo je ono koje sve utemeljuje, jedino koje je potpuno izvesno i potpuno nezavisno – dakle, potpuno slobodno. Da bi ono bilo moguće kao potpuno slobodno, ne može se naprosto pretpostaviti niti postulirati, već se mora izvesti i dokazati. To što od slobode sve mora početi i u nju se sve vratiti ne znači da se sloboda ne može dokazati. Ideja o izvođenju i dokazivanju prvog načela kao ideja o izvođenju i dokazivanju slobode označava bitnu razliku Fihteovog postupka u odnosu na Kantov. Za Kanta je sloboda nespoznatljiva i nedokaziva, a mogućnost da se ona uopšte tematizuje bazira se na praktičkom interesu i kružnom među-određivanju slobode i moralnog zakona. Za Fihtea je sloboda apsolutni početak koji se može i mora dokazati kao *apsolutni* i kao *početak*: „Od prvorazrednog je značaja uvideti da Fihteova teorija slobode – premda je začeta u Kantovo ime – takođe uključuje dramatični raskid s njegovim starim učiteljem. Fihteov ideal potpunog samoodređenja posvećuje ga nečemu što je Kant smatrao nemogućim, čak nepoželjnim: *samo-identitetu*, jedinstvu noumenalne i fenomenalne vlastitosti“¹⁴.

Do najvišeg načela se dospeva „apstrahujućom refleksijom“, odnosno, postupkom kojim se od neke činjenice empirijske svesti redom odbacuju određenja dok se ne dospe do onoga što se više ne može odbaciti¹⁵. Tražena činjenica empirijske svesti i sama treba da bude takva da se smatra apsolutnom te Fihte polazi od principa identiteta, tj. od stava „A je A“. Očita je sličnost sa dekartovskim postupkom, s tom razlikom što Fihte pred sobom već ima put koji je Dekart tek trebalo da pređe te se može od skepticizma pomeriti ka stavu identiteta. Stav identiteta *ne tvrdi* egzistenciju, već samo identitet nečega sa samim sobom: *ako* nešto jeste, *onda* ono jeste ono samo. Ova *hipotetičnost* od ključnog je značaja. Ona je omogućila Fihteu da izbegne zamku puke postulatornosti. Iz esencije se *ne može* tvrditi egzistencija. „A=A“ tvrdi samo da *ako* A jeste, *onda* jeste A¹⁶. Ono što se bezuslovno postavlja nije nikakva sadržina, već samo nužna veza ako-onda koju Fihte označava sa „X“. Pošto je ono što *sudi* u stavu identiteta neko „Ja“, X je – kao nužna veza – postavljen u tom Ja i uz pomoć samog Ja. Ako se veza (X) uopšte postavlja, nužno se postavlja i ono A ako se X treba sa njim dovesti u odnos; tj. ako se postavlja X, onda je s njim u Ja i pomoću Ja postavljeno i

14 Beiser, F., *German Idealism. The Struggle against Subjectivism, 1781-1801.*, Harvard University Press 2002., p. 278. Bajzer ističe da Kant i Fihte protivreče jedan drugom za dobro istog cilja – slobode. Za Kanta sloboda isključuje samospoznaju jer ona podrazumeva primenu kategorija na mene i tako me čini pasivnim i određenim, dok za Fihtea sloboda zahteva samospoznaju (Up. Ibid., p. 302).

15 Fichte, *Osnova cjelokupne nauke o znanosti*, str. 42; *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre*, S. 91.

16 „Wenn A sey, so sey A“ (Ibid., str. 43; Ibid., S. 92).

A. Drugim rečima, Ja postavlja X, a posredstvom X postavlja i A. Apsolutno postavljeno X, kao nužna veza ako-onda, može se drugačije izraziti i kao „Ja sam Ja“. Apsolutno postavljanje veze koje *nije* postavljanje sadržine odgovara Kantovom postavljanju moralnog zakona kao čiste forme. Od posebnog je interesa što se kod Fihtea *apsolutno* postavlja *hipotetički* odnos. To upućuje na dublju ontološku osnovu ovog zasnivanja koja podrazumeva dijalektičko posredovanje bitka i trebanja, nužnog i mogućeg, konačnog i beskonačnog. Već se u svom prvom koraku bit slobode raskriva kao dijalekticitet slobode i njeno samorazlaganje na slobodu i nužnost.

Za razliku od stava identiteta – $A=A$ – stav *identiteta svesti* – $Ja=Ja$ – tvrdi i egzistenciju. U onome $A=A$ sadržana je samo nužna veza po kojoj je A identično sa samim sobom, ukoliko jeste, a o tome da li ono jeste ne može se tvrditi ništa. Međutim, stav $Ja=Ja$ tvrdi egzistenciju tog Ja i vredni „bezuslovno i apsolutno“, i prema formi i prema sadržaju¹⁷. Čisti formalitet kantovskog utemeljenja slobode sada se razvija tako što forma proizvodi vlastitu sadržinu. Taj korak će u potonjim razmatranjima biti od izuzetnog značaja i omogućiti Hegelu da postavi tezu da od razlike u formi zavisi sva različitost u istoriji sveta. „Ja sam ja“ jednako je stavu X: sa predikatom jednakosti sa samim sobom, i samo Ja je apsolutno postavljeno. Otuda se „Ja sam Ja“ može izraziti kao „Ja jesam“¹⁸. Drugim rečima, ako činjenica empirijske svesti „ $A=A$ “ treba da bude izvesna, nužno je da bude izvesno i ono „Ja jesam“ na kome se X kao nužna veza temelji: „Prema tome je osnov razjašnjenja svih činjenica empirijske svijesti da je prije svakog postavljanja u Ja unaprijed postavljen sam Ja“¹⁹. Postavljanje Ja uz pomoć samog Ja jeste njegova „čista delatnost“, jer Ja postavlja sebe i time jeste, odnosno Ja jeste jer sebe postavlja. Ja je u isto vreme i proizvođačko i proizvedeno, radnja (postavljanja) i proizvod (postavljanja) jedno su te isto, a time u isto vreme i delo i radnja: „Ja jesam“ jedini je mogući izraz delotvorne radnje (Tathandlung)!

Ova vrsta shematizacije predstavlja, u izvesnom smislu, danak novovekovnom oduševljenju metodologijom prirodnih nauka, koje ni Fihtea nije u potpunosti zaobišlo. Govoreći jezikom „čiste“ filozofije, postavka izgleda ovako: u stavu identiteta ne tvrdi se egzistencija, već samo izražava esencija. U stavu identiteta svesti, pak, esencija i egzistencija su jedno te isto. Sama

17 „Izvorno čisto logički odnos zadobija konkretnost u ljudskom subjektu“ (Limnatis, N.G., *German Idealism and the Problem of Knowledge*, Springer, New York 2008., p. 84).

18 „Ich bin“. Fihte naglašava da ovo „Ja jesam“ *još uvek* nije izraz delotvorne radnje (Tathandlung), već činjenice (Tatsache). Daljnje izvođenje će pokazati da je ono zapravo izraz jedine i jedine moguće delotvorne radnje.

19 Fichte J. G., *Osnova cjelokupne nauke o znanosti*, str. 45; *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre*, S. 94.

tvrdnja identiteta podrazumeva neku svest koja tvrdi, odnosno, neko Ja koje sudi i time se tvrdnjom identiteta uopšte istovremeno postavlja i identitet svesti kao njen nužni preduslov²⁰.

Ja sebe postavlja *samim svojim bitkom* – čim jeste, ono sebe postavlja, odnosno, njegova egzistencija i jeste u tom postavljanju. Ovaj identitet postavljanja i postojanja jeste ono što čini Ja apsolutnim subjektom, jer ono jeste samo ako sebe postavlja. Apsolutni subjekat izraz je *samosvesti* i identičan je Kantovoj transcendentalnoj apercepciji: „Ne može se uopće ništa misliti, a da se uz to ne pridomišlja svoj Ja, kao svjestan samoga sebe; od svoje samosvijesti ne može se uopće apstrahirati“²¹. U formi načela *Wissenschaftslehre*-a, delotvorna radnja se izražava kao „Ja postavlja iskonski apsolutno svoj vlastiti bitak“²². Ja je, dakle, neposredni identitet subjekta i objekta, „subjekt-objekt“: Ja koje postavlja sebe i Ja koje je postavljeno isto su. Ja kao apsolutni subjekt zapravo je subjekt-objekt. Na tome i počiva njegova apsolutnost: kada ne bi mogao postaviti samog sebe, ne bi ni mogao biti apsolutni subjekt. Njegova subjektivnost se ogleda u sposobnosti da sebe proizvede kao subjekt, proizvodeći time u isto vreme i sebe kao objekt. Iz tog Ja kao apsolutnog subjekta – i samo iz njega – izvodi se svaka kategorija²³. Prva kategorija, koja počiva na stavu $A=A$, jeste kategorija *realiteta*: „Sve na što je stav $A=A$ primjenljiv, ima realiteta, *ukoliko je on na to primjenljiv*“²⁴.

20 Hegel kaže da je princip identiteta subjekta i objekta, u formi Ja je Ja, princip *spekulacije* (Hegel, G.W.F., *Differenz des Fichteschen und Schellingschen Systems der Philosophie*, Werke, Bd.2, S. 11). Granica Fihteovog sistema je u tome što je čista svest, koja je u sistemu postavljena kao apsolutno postavljani identitet subjekta i objekta, *subjektivni* identitet subjekta i objekta (Up. Ibid., S.50).

21 Fichte J. G., *Osnova cjelokupne nauke o znanosti*, str. 47; *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre*, S. 96. Očito je da je navedeni stav gotovo istovetan sa Kantovim „*Ja mislim* koje mora moći da prati sve moje predstave“. Habermas nije u pravu kad tvrdi da su Kantovo i Fihteovo stanovište u pogledu transcendentalne apercepcije na potpuno suprotnim stranama, jer je za Kanta *samosvest* vrhovna predstava koja mora moći da prati sve druge, a za Fihteu čin koji se vraća u sebe i u svom dovršenju sebe čini očevitim (Habermas, J., *Knowledge and Human Interests*, Beacon Press, Boston 1972., p. 38). Ne može se tvrditi da je Kantov pojam apercepcije samo predstava. Kao „*vehikel svih pojmova*“, on je upravo ono delatno. Druga je stvar što je kod Fihteu ta delatnost postavljena kao eksplicitno proizvodilačka bez ograničavanja na svet pojava.

22 Fichte, J.G., *Osnova cjelokupne nauke o znanosti*, str. 48; „Das Ich setzt ursprünglich schlechthin sein eigenes Seyn“ (*Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre*, S. 97).

23 Hegel kaže da je Fihteova filozofija uzdigla Kantov princip dedukcije kategorija u čistoj i strogoj formi (Up. Hegel, G.W.F., „Razlika između Fichteovog i Schellingovog sistema filozofije, str. 7).

24 Fichte, J.G., *Osnova cjelokupne nauke o znanosti*, str. 49; *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre*, S. 98. Dakle, ako se apstrahuje od određene radnje suđenja i ako se uzme u obzir samo forma zaključivanja – u pitanju je kategorija realiteta.

Fihte smatra da predašnji filozofi u tumačenju „prvog načela“, tj. problema samosvesti, nisu bili dovoljno eksplicitni, dovoljno temeljni ili dovoljno sveobuhvatni. Teza da Kant nikada nije načelo određeno postavio *kao* načelo²⁵ donekle je diskutabilna, pošto on *explicite* kaže da je pojam praosnovnog sintetičkog jedinstva apercipije „vehikel svih pojmova uopšte“. Druga je stvar što sam Kant ne govori o „načelu“, ali je jasno da samosvest kod njega predstavlja uslov mogućnosti svesti pa time i sveg znanja. S druge strane, Kant u sferi praktičkog polazi od načela. Po Fihteovom sudu, Dekart je bitak sveo na mišljenje, a Rajnhold na predstavljanje, a i jedno i drugo su samo neka od mnogih određenja bitka. Spinoza je otišao najdalje, ali je prekoračio ono „Ja jesam“, stvarajući time jedinu konsekventnu alternativu kritičkom sistemu – spinozizam. Ideja o spinozizmu kao jedinog mogućoj alternativni kriticismu kod Šelinga će dobiti sasvim osobeno značenje posredovanja kritizma i spinozizma u jednom „višem“ sistemu filozofije.

Prvo načelo je, dakle, načelo samosvesti²⁶. Perenirajuće utemeljivanje svesti samosvešću izraz je jedine moguće delotvorne radnje, a označava se kao „Ja=Ja“ ili „Ja jesam“, što je isto. Uz osnovno, apsolutno načelo postoje još dva „delimično apsolutna“, prvo od kojih je uslovljeno prema sadržaju, ali neuslovljeno prema formi²⁷. Izvođenje drugog načela takođe mora poći od empirijske činjenice, ovaj put od stava (ne)protivrečnosti: „-A nije = A“. Prelaz sa postavljanja na suprotstavljanje moguć je samo pod pretpostavkom identiteta Ja, tj. jedinstva svesti. Opreka uopšte postavljena je pomoću Ja. Forma onoga „-A“ jeste suprotstavljenost uopšte, a materija mu se ogleda u tome što je suprotstavljen nekom određenom A i time njim uslovljen: „Forma od -A određuje se naprosto radnjom; on je neka suprotnost jer je produkt nekog suprotstavljanja: materija pomoću A; on nije ono što je A; i čitava njegova bit sastoji se u tome da on nije ono što je A“²⁸. Dakle, sama forma suprotstavljanja je neuslovljena, ali sadržina suprotstavljanja zavisi od onoga čemu se suprotstavlja. Pošto je prvobitno postavljeno samo Ja, samo se njemu može suprotstavljati, a ono njemu suprotstavljeno jeste Ne-ja. Činjenica je empirijske svesti da -A nije A, ali ta činjenica počiva na tome da se nekom Ja apsolutno suprotstavlja neko Ne-ja. Kao i kod prvog načela, apstrahovanje

25 Loc.cit.

26 Zato što je Ja =Ja samo jedno od više temeljnih načela, ono i nema drugog značenja do čiste samosvesti (Up. Hegel, *Differenzschrift*, S.57).

27 Hegel drži da je ključni problem Fihteove filozofije zapravo u tome što je posegao za drugim i trećim načelom, umesto da suprotnost i određenje zasnuje na prvom. (Up. Ibid., S. 50 et passim)

28 Fichte J. G., *Osnova cjelokupne nauke o znanosti*, str. 53; *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre*, S. 103.

od konkretuma suđenja ostavlja samo formu zaključivanja – u ovom slučaju kategoriju *negacije*.

Treće načelo je uslovljeno prema formi, a neuslovljeno prema sadržaju. Ono se dokazuje pomoću dva stava. Izvođenje trećeg načela je najkompleksnije i najspekulativnije, u njemu je na delu „identitet identiteta i razlike“. Ako je postavljeno Ne-ja, nije postavljeno Ja, jer Ne-ja potpuno ukida Ja. Međutim, Ne-ja je postavljeno u Ja jer je suprotstavljeno (suprotstavljanje pretpostavlja identitet svesti, Ja). Oba stava počivaju na drugom načelu i čini se da je ono u sebi oprečno: drugo načelo „samo sebe ukida samo utoliko ukoliko se ono postavljeno ukida onim suprotstavljenim, ukoliko ono samo ima važnosti. Sada treba da je ukinuto pomoću samog sebe i da nema nikakve važnosti. Prema tome se ono ne ukida. *Drugo načelo sebe ukida, a i ne ukida se*“²⁹. Isto važi i za prvo načelo, jer se ispostavlja da Ja nije Ja, već je Ja = Ne-ja, a Ne-ja = Ja. Zadatak je pronaći neko X koje omogućuje identitet svesti i ispravnost oprečnih zaključivanja. Pošto su opreke u svesti (u Ja), i X mora biti u svesti. Ja, Ne-ja i sama svest produkt su iskonske radnje samopostavljanja Ja (samosvesti, *Tathandlung-a*). Radnja suprotstavljanja (kojom se proizvodi Ne-ja) nije moguća bez X, pa i samo X mora biti produkt „neke prvobitne radnje Ja“. To znači da postoji neka radnja Y čiji je produkt X. To Y je *ograničavanje*, a njegov produkt (X) jesu granice!

Fihteovo izvođenje kategorija gotovo je matematički precizno. Ideja o „ukidanju bez ukidanja“ jasno upućuje na zametak onoga što će se u Hegelovoj filozofiji uspostaviti kao princip *Aufhebung-a*. Zapravo, ne ni zametak, već vrlo konkretizovanu primenu principa spekulativne dijalektike, čak uz svest da je to jedini mogući princip! Fundamentalna razlika ogleđa se u tome što Fihte insistira na „povezivanju opreka uz pomoć načela razloga“ kao temelju same nauke o znanosti, dok Hegel smatra da pojam sam u sebi i iz sebe proizvodi opreke i prevazilazi ih ukidanjem, po neumitnoj logici čistoga duha.

Način da se A i –A, Ja i Ne-ja, bitak i nebitak zajedno pomišljaju bez međusobnog ukidanja jeste da se *međusobno ograniče* – kategorija limitacije. U pojmu granice istovremeno su sadržani i pojam realiteta i pojam negacije, ali i pojam deljivosti: „Nešto *ograničiti* znači: njegov realitet negacijom ukinuti ne *posve*, nego samo *dijelom*“³⁰. Dakle, Ja u Ja nije postavljeno onim delom u kome je postavljeno Ne-ja. Tek sa pojmom deljivosti dospeva se do toga da su Ja i Ne-ja nešto – apsolutno Ja prvog načela nije nešto, ono naprosto *jeste*.

29 Ibid., str. 56; Ibid., S. 105, podv. M.Đ.

30 Ibid., str. 57; Ibid., S. 107.

Suprotstavljeno apsolutnom Ja, Ne-ja je „naprosto ništa“, tek suprotstavljeno limitabilnom Ja biće neka negativna veličina³¹.

Formula kojom Fihte izražava sumu onoga što je bezuslovno i apsolutno izvjesno je sledeća: *Ja u Ja suprotstavljam deljivom Ja deljivo Ne-Ja*³². Po njegovom sudu, iznad te spoznaje ne može ići nikakva filozofija, ali svaka mora moći povratno stići do toga kao svoje osnovne pretpostavke i time postati nauka o znanosti. Čitava struktura nauke o znanosti počiva na *povezivanju opreka uz pomoć načela razloga*, a na temelju „formule“ kojom su sje-dinjene opreke Ja i Ne-ja. Teorijski deo *Wissenschaftslehre*-a počiva na stavu „Ja postavlja samo sebe kao ograničeno od Ne-ja“³³. Praktički deo izvodi se iz teze da „Ja postavlja Ne-ja kao ograničeno od Ja“³⁴. Iako praktička moć tek *omogućuje* teorijsku (!), prvi deo nauke o znanosti je teorijski. Ovo otuda što se „mislivost“ praktičkog dela zasniva na mislivosti teorijskog. Um je pak *po sebi praktički*, a postaje teorijskim tek u primeni svojih zakona na Ne-ja³⁵.

Osnova Fihteovog *Wissenschaftslehre*-a može se, dakle, izraziti ovako: filozofija, kao nauka o znanosti, ima zadatak da pronade apsolutno prvo neuslovljeno načelo sveg znanja uopšte. To načelo izražava onu delotvornu radnju (*Tathandlung*) kojom samosvest utemeljuje svest. Prvo načelo jeste načelo samosvesti ili identiteta svesti. Postoje još dva relativno neuslovljena načela – jedno tvrdi da postoji nešto od svesti različito (Ne-ja), a drugo utvrđuje moguće odnose između Ja i Ne-ja. Tri načela izražavaju redom kategorije realiteta, negacije i limitacije. Um je po sebi praktički, ali *refleksija* mora poći od teorijskog dela.

Stav o „svodenju“ svega na jedan princip i povratnom izvođenju svega iz tog principa nije novum u istoriji filozofije. Naprotiv, sam početak filozofije označen je Talesovom idejom da sve potiče iz/od vode. U Novom veku je težište sa tzv. objektivnih principa premešteno na subjektivne, otuda se Fihte i osvrće na novovekovne racionaliste. Dekart je prvi nastojao da samosvest učini neupitnim temeljem svega, ali je njegov pokušaj ostao ograničen dualizmom i idejom boga kao naknadnog posrednika među supstancijama. U Spinozinoj filozofiji se jedinstveni princip svega izražava akosmističkom formulom *deus sive natura*. Po Fihteovom sudu, spinozizam – dogmatizam – je jedina moguća alternativa kritičkom sistemu koji on sam nastoji da zasnuje

31 Ako mu se suprotstavlja neki Ne-ja, i sam Ja je oprečan apsolutnom Ja! Slično se ravija odnos bitka i ničega kod Hegela.

32 „Ich setze im Ich dem theilbaren Ich ein theilbares Nicht-Ich entgegen“ (Ibid., str. 59; Ibid., S. 109).

33 „Das Ich setzt sich selbst, als beschränkt durch das Nicht-Ich“.

34 „Das Ich setzt das Nicht-Ich als beschränkt durch das Ich“.

35 Ibid., str. 74; Ibid., S. 125.

(skepticizam je „protivuman“). Granica Spinozinog sistema sastoji se u tome što je apsolutno prvo načelo tražio izvan jedinstva svesti. Lajbnicov sistem Fihte takođe određuje kao spinozizam. Jedino je Kant bio na pravom tragu³⁶. Zasnivanje mogućnosti saznanja uopšte na načelu samosvesti potpuno odgovara kantovskom zasnivanju mogućnosti saznanja na transcendentalnoj apercepciji. Fihte ovaj stav produbljuje utoliko što ga eksplicitno postavlja kao načelo. Rajnhold takođe nastoji da odgovori na pitanje kako je moguća filozofija kao stroga nauka i – slično Kantu – odgovor nalazi u opštosti i nužnosti. On smatra da konzistentnost jednog sistema koji pretenduje da bude naučni presudno zavisi od utvrđivanja osnovnog načela, koje mora biti evidentno i neposredno izvesno. Očito je da je takav stav u skladu sa Fihteovim intencijama³⁷. Temeljna razlika između ova dva autora ogleda se u tome što Rajnhold prvo načelo razume kao načelo *svesti*, a Fihte kao načelo *samosvesti*. Osnovni pojam Rajnholdove filozofije je predstavljanje, a Fihteove samoosvešćivanje. Ono oko čega se Rajnhold i Fihte svakako slažu jeste stav da bez osnovnog načela filozofija kao znanost nije moguća, a onda nije moguće ni utemeljenje moraliteta.

U izvođenju kategorija Fihte sledi izvornu Kantovu ideju. Za razliku od Kanta, on ne postavlja shematizam kao „mračnu moć“ ljudske duše, već nastoji da konsekventno utemelji kategorije u osnovnim načelima, odnosno, da sama osnovna načela postavi *kao* kategorije. Stav o umu kao izvorno praktičkom neposredno je nasleđe Kantove filozofije. Međutim, ne može se reći da je Fihte naprosto preuzeo taj stav i inkorporirao ga u vlastiti sistem. Naprotiv! On ga je učinio temeljnim principom svog filozofskog projekta i čitav sistem *Wissenschaftslehre*-a izgradio oko tog temeljnog principa, na njemu i – konačno – s njim kao potonjim ciljem na umu³⁸.

36 Celer ima vrlo interesantnu opasku o Fihteovom odnosu prema Kantu, naime da on po tom pitanju „uspostavlja nestabilnu ravnotežu između odanosti i patricida“ (Zöller, Günter, “From Critique to Metacritique: Fichte’s Transformation of Kant’s Transcendental Idealism” in *The Reception of Kant’s Critical Philosophy. Fichte, Schelling, and Hegel* (ed. Sally Sedgwick), Cambridge University Press 2000., p. 129).

37 Up. Breazeale, D., “Fichte’s *Aenesidemus* Review and the Transformation of German Idealism” in *Review of Metaphysics*, No. 34, 1981., p. 559.

38 „Fihteov poduhvat poduzet je na temeljima kantovskog primata praktičkog nad teorijskim umom. Fihte transcendirao granice između njih posredstvom proširenja nomotetskih prava prvog u području potonjeg. Jednom je, u pismu Rajnholdu, čak zaključio da je čitav njegov sistem od početka do kraja samo analiza slobode“ (Limnatis, N., “Fichte and the Problem of Logic: Positioning the *Wissenschaftslehre* in the Development of German Idealism” in *Fichte, German Idealism and Early Romanticism* (Fihte Studien Supplementa, Bd.24), Rodopi, Amsterdam-NY, 2010., p.22).

LITERATURA

- Adorno, T., *Problems of Moral Philosophy*, Stanford University Press 2000.
- Ameriks, K., "The Practical foundation of Philosophy in Kant, Fichte, and After" in *The Reception of Kant's Critical Philosophy. Fichte, Schelling, and Hegel* (ed. Sally Sedgwick), Cambridge University Press 2000.
- Beiser, F., *German Idealism. The Struggle against Subjectivism, 1781-1801.*, Harvard University Press 2002.
- Breazeale, D., "Fichte's *Aenesidemus* Review and the Transformation of German Idealism" in *Review of Metaphysics*, No. 34, 1981.
- Fichte, J.G., *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre*, SW, Bd.1.
- Fichte, J.G., *Osnova cjelokupne nauke o znanosti*, Naprijed, Zagreb 1974.
- Fichte, J.G., *Über den Begriff der Wissenschaftslehre oder der sogenannten Philosophie*, Johann Gottlieb Fichtes sämmtliche Werke. Band 1, Berlin 1845/1846
- Fihte, J.G., *Učenje o nauci*, BIGZ, Beograd 1976.
- Habermas, J., *Knowledge and Human Interests*, Beacon Press, Boston 1972.
- Hajdeger, M., „Onto-teo-loško ustrojstvo metafizike“ u *Mišljenje i pevanje*, Nolit, Beograd 1982
- Hartmann, N., *Die Philosophie des Deutschen Idealismus*, Walter de Gruyter, Berlin 1960.
- Hegel, G.W.F., *Differenz des Fichteschen und Schellingschen Systems der Philosophie*, Werke, Bd.2,
- Limnatis, N., „Fichte and the Problem of Logic: Positioning the *Wissenschaftslehre* in the Development of German Idealism” in *Fichte, German Idealism and Early Romanticism* (Fihte Studien Supplementa, Bd.24), Rodopi, Amsterdam-NY, 2010.,
- Limnatis, N.G., *German Idealism and the Problem of Knowledge*, Springer, New York 2008.
- Schelling, *Philosophische Briefe über Dogmatismus und Kriticismus*, Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, Sämmtliche Werke, Hrsg. K.F.A. Schelling, I Abtheilung Bde. 1-10, II Abtheilung Bde. 1-4, J.G. Cotta Verlag, Stuttgart und Augsburg, 1856-61.
- Zöller, G., "From Critique to Metacritique: Fichte's Transformation of Kant's Transcendental Idealism" in *The Reception of Kant's Critical Philosophy. Fichte, Schelling, and Hegel* (ed. Sally Sedgwick), Cambridge University Press 2000.

MINA ĐIKANOVIĆ

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

FREEDOM AS THE FIRST PRINCIPLE

Abstract: Author tends to enlighten the very essence of Fichte's establishing of philosophy as philosophy of freedom. It is shown that grounding of philosophy on *Tathandlung* is a proper way for entire philosophy to be set not only as a free and not only as a systematic and rigorous science, but precisely as a system of freedom.

Keywords: Fichte, Freedom, Principle, Science, *Tathandlung*, *Wissenschaftslehre*

Primljeno: 25.02.2016.

Prihvaćeno: 08.05.2016.